

EAÕK USKKONDADEVAHELISED SUHTED ENNE II MAAILMASÕDA

Artikli põhiülesandeks on vaadelda ennesõjaaegse kirikuperioodika ja arhiiviallikate põhjal Eesti Apostlik-õigeusu Kiriku (EAÕK) uskkonnavahelisi suhteid a-il 1918–1940. Kohaliku ortodoksi kiriku oikumeenilisi suhteid võib jagada välismaisteks ja kohalikeks kontaktideks. Esimese all keskenduksin EAÕK kokkupuudetel anglikaani kirikuga, teise juures – sidemetel luterliku ja rooma-katoliku kohaliku piiskopkonnaga. Suhted kõigi kolme konfessiooniga on hästi jälgitavad nii uuritava ajavahemiku perioodikas kui arhiiviallikes, mis omakorda tingis valimi piiritlemist. Oma uurimuse jagaksin kolme ossa: Eesti õigeusu kiriku kontaktid anglikaani kirikuga, seejärel luterliku ning lõpetuseks rooma-katoliku kohaliku piiskopkonnaga. Ma ei keskendu oma uurimuses nõ õigeusu kirikusisesel oikumeenial, näiteks EAÕK sidemetel Soome, Läti või teiste õigeusu kirikutega. Viimaseid kontakte võib iseloomustada lühidalt sõbralikena, kusjuures mõnikord kaaluti isegi üks-teisega ühinemist (näit ühtse Soome-Eesti „Põhjala” kiriku loomise kava a-il 1919–1922)¹ Käsitlemata jäävad suhted vabakogudustega ja teiste väiksemate protestantlike usuliikumistega, mis olid tollal üpris väiksed. Säilinud viited õigeusu ajakirjanduses lubavad eeldada, et kokkupuuted väiksemate protestantlike kirikutega olid valdavalt negatiivse iseloomuga, kuigi mõnikord nende üliagarat tegevust usukirjanduse levitamise ja noorsoo- ning hoolekandetöö alal toodi tunnustavalt eeskujuks.² Sissejuhatuseks olgu samuti märgitud, et Eesti õigeusu kiriku oikumeeniline kogemus lähtus osaliselt Vene õigeusu kiriku poolt selles vallas tehtust. Nii näiteks juba XX sajandi alguses alustas Vene õigeusu kiriku sinod elavat oikumeenilist dialoogi vanakatoliku ja anglikaani kirikuga.³ Viimane seik seletab omakorda, miks Eesti Vabariigi iseseisvuse esimestel aastatel Eesti õigeusu kiriku suhted Inglise kirikuga olid väga soojad ja sõbralikud. Üldine suhtumine oikumeenilisse koostöösse peegeldub hästi Eesti, Läti ja Soome õigeusu kirikupeade kohtumisel 23.–24. septembril 1938 Petseris. Nimetatud kohtumisel võeti otsus toetada oikumeenilises liikumist, sest see oli igati kooskõlas pühakirjaga (Mt 12, 30: „kes ei ole meie vastu see on meie poolt.”) ja seeläbi sai ühendada jõudu võitluses jumalavastase kommunismiga.⁴

Eesti õigeusu kiriku kontaktid anglikaani kirikuga

Sissejuhatuseks olgu öeldud, et juhtiv roll oikumeenilistes suhetes õigeusu kirikuga kuulus XX sajandi alguses vaieldamatult anglikaani kirikule. 1888. aastast võtab Canterbury suuna

¹ Voito Setälä, „Põhjala kirik – Kalevipoja sild 1919–1922” *Usk ja Elu* 3/4 (1972), 6–12.

² „Mitmesugust.”, *Uus Elu* 1 (1931), 6; vrd Konstantin Kokla, „Huwitavat kirjanduse kaudu.”, *Usk ja Elu*. 10. 20 oktoober 1934, 167–168.

³ Православие и экуменизм. Документы и материалы 1902–1998 (Москва, Отдел внешних церковных сношений Московского патриархата, 1999), 18–23.

⁴ „Kirikuelu teateid” *Usk ja Elu* 9, august 1938, 146.

õigeusu kirikutele lähendamisele.⁵ Õigeusu ja anglikaani kirikute lähenemist toetas „Oxfordi” liikumine, mille juhtivad teoloogid hakkasid tundma huvi idakirikute vastu. Inglismaal ja Venemaal loodi mitmeid komiteesid, mis võtsid sihiks edendada õigeusu ja anglikaani kirikute lähenemist. Mainitagu nende seas 1906. aastal loodud „The Anglican and Eastern Orthodox Churches Union” või 1912. aastal asutatud „Общество ревнителей сближения англиканской церкви с православной” (tõlkes maakeelde: „anglikaani ja õigeusu kirikute lähenemise eestvedajate selts”). Sellele lisaks korraldasid mõlemad kirikud mitmeid konverentse (näit 1912 Peterburis, 1918 New Yorgis, Londonis ja Oxfordis), millel õpiti tundma üksteise õpetust ja ajalugu.⁶ Pärast Venemaa revolutsiooni juhtiva rolli oikumeenilise diaalooži pidamises Inglise kirikuga võtab endale Konstantinoopoli patriarhaat. 1919.a. üleilmse patriarhaadi kirikuvalitsus eesotsas patriarhi asemikuga ülempiiskop Dorotheosega teevad ootamatult paljudele protestantlikele kirikutele ettepaneku ühinemaks kirikute liiduks (League of Churches).⁷ Kavandatava liidu eesmärkidena nähti õpetuslikke erinevuste ja kristliku kalendri ühtlustamist, läbikäimise elavdamist nii akadeemilisel kui kirikliku suhtlemise kaudu ning vajadusel üksteise suuremat abistamist (näit palvemajade kui kalmistute võimaldamine teiseusulistele).⁸ 1922.a. tunnistab oikumeeniline patriarh anglikaani piiskopi ameti apostliku järjepidevust (suktsessiooni), mis annab tõuke tihedamateks suheteks Canterbury peapiiskopi ja Konstantinoopoli patriarhi vahel.⁹ Õigeusu ja inglise kirikute lähenemine ei jäänud tähelepanuta Eesti ajakirjanduses.¹⁰

Mil määral kahe kiriku varasem oikumeeniline läbikäimine puudutas iseseisvuvat Eesti õigeusu piiskopkonda? Juhtiv roll selles osas kuulus vaieldamatult esimesele Eesti piiskopile Platonile (Kulbusch). Kuigi Platoni elulugu ja martüüriumi põhjalikult uurinud TÜ lõpetanud Nigul Hindo ei maini midagi tema kontaktidest Inglise kirikuga enne I maailmasõda, väidab väliseesti preester Jüri Poska, et Platon oli Peterburis asuva õigeusu ja anglikaani kirikute lähenemise seltsi väljapaistev tegelane, külastades ühe korra Peterburi metropoolia esindajana ka Inglismaad.¹¹ Platoni kokkupuuted muutuvad paremini jälgitavaks 1918. aastal, mil tema asub erinevalt saksameelsest luterlikust kirikust toetama noore Eesti riigi iseseisvumist, saates

---

⁵ Ingmar Kurg, „Oikumeenilise liikumisest Eestis 1910–1940.” *Usuteaduslik Ajakiri* 1 (2004), 61.

⁶ Wassili Martinson, „Homniku-õigeusu ja Inglise (anglikani) kiriku wahekorras.” (Valga, J. ja O. Lepiku trükk, 1925), 5.

⁷ Ingmar Kurg, „Oikumeenilise liikumisest Eestis 1910–1940.” *Usuteaduslik Ajakiri* 1 (2004), 56–57; vrd Православие и экуменизм. Документы и материалы 1902–1998 (Москва, Отдел внешних церковных сношений Московского патриархата, 1999), 31

⁸ „Окружное послание Вселенского патриарха 1920 года.” Православие и экуменизм. Документы и материалы 1902–1998 (Москва, Отдел внешних церковных сношений Московского патриархата, 1999), 69–70.

⁹ Ap.-õig. Kiriku elust väljamaal. Inglise piiskop ap.-õigeusu kirikust. *Uus Elu*. 7, (1922), 4–5.

¹⁰ Alexander Boross, „Inglise=Slaawi lähenemine. Inglise kirik tahab Kreeka-katoliku kirikuga ühineda.” – *Päewaleht* 282, 16. november 1922, 2.

¹¹ Jüri Poska, „The Martyrdom of bishop Platon.” (Stockholm, Publication of the Culture Fund of the Estonian Apostolic Orthodox Church, 1968) 17; vrd Nikolai Hindov, „Esimene Eesti ap.-õigeusu piiskopp-usukannataja Platon : tema elu ja tegevus :” (TÜ käsikirjaline auhinnatöö, 1929) . Leidub Tartu Ülikooli raamatukogus.

selleks otstarbeks Londonis elava professor Ants Piibu vahendusel Canterbury peapiiskopile mitmeid protestikirju. Neis vastne esikarjane kaebas saksa okupatsioonivõimude rõhumise üle Eestis ning palus Inglismaa eeskostet ja abi Baltimaade iseseisvumisel.¹²

Piiskop Platoni mõrva järel (14. jaanuaril 1919) enamlaste poolt jätkas Eesti piiskopkonna nõukogu (EPN) lahkunud esikarjase palvel suhete arendamist Canterbury peapiiskopiga, kellelt loodeti saada nii kirikliku iseseisvust kui järgmise piiskopi pühitsust. Vahetult enne s.a. märtsis toimunud Eesti õigeusu kiriku erakorralist täiskogu saatis 7-liikmeline Eesti piiskopkonna nõukogu Canterbury peapiiskopile Randall Davidson'ile tervituskirja, milles teatati piiskop Platoni mõrvast ja tänati Suurbritanniat Inglise laevastiku saatmise eest. Kirjas edastati märterpiiskopi palavat soovi „tasandada teed Hommikumaa ja Inglise kirikute vahel”, kuna viimast kirikuolukorda ja kaanonite poolest õigeusule kõige lähemal seisev kirikuks.¹³ Londoni Eesti vabariigi esindaja professor Ants Piibu andmeil reageeris Inglise kiriku eestseisja EPN kirjale positiivselt, näidates oma valmisolekut temaga tihedamate suhete arendamiseks.¹⁴ Lähtudes sellest otsustas 21. märtsil 1919 EAÕK erakorraline täiskogu:

- (1) Võtta iseseisvumisel suuna lähenemisele anglikaani kirikuga,
- (2) Paluda selle eestseisjalt kaasabi uue Eesti õigeusu piiskopi pühitsemisel;
- (3) Saata selleks otstarbeks Inglismaale täiskogu volitustel vastav delegatsioon.¹⁵

Otsuse täideviimisega hakkas tegelema samal täiskogul valitud 5-liikmeline uus piiskopkonna nõukogu, mille koosseisu kuulusid vaimulikud Nikolai Päts, Nikolai Skromnov ja Joann Paavel ja ilmalikest Nikolai Kann ja Paul Sepp.¹⁶ 1919.a. aprillis uus nõukogu asus EW välisministeeriumilt taotlema välismaiseid passe plaanitavaks sõiduks Inglismaale.¹⁷ Kaldun arvama, et delegatsioon Inglismaale siiski ei sõitnud. Esiteks, seda tõendab Eesti vabariigi esindaja prof Ants Piibu 29. augusti 1919 kiri Inglise kiriku primasele, milles tema Eesti piiskopkonna nõukogu (EPN) poolt volitatuna küsib anglikaani peapiiskopilt, kas viimane

¹² „Eesti piiskopi protest Saksa okupatsiooni võimude tegevuse vastu 18. 09. 1918” *Uus Elu*. 1 (1918), 7–8; vrd piiskop Platon läkitus Ants Piibule 1. 10. 1918. Digitaalne koopia läkitusest leidub Aivar Sarapiku isiklikus arhiivis.

¹³ „Eesti apostliku kiriku aadress Inglismaa kirikule.” *Uus Elu* 3. (1919), 33–34; vrd „The Estonian Clerical Council to the most eminent Arch-bishop of Canterbury.” Digitaalne koopia läkitusest leidub Aivar Sarapiku isiklikus arhiivis.

¹⁴ ERA. 957–11–166. Ants Piip EW välisministrile 6. 05. 1919.

¹⁵ „Eestimaa Apostliku Õigeusu koguduse Täiskogu koosolekul 21-sel märtsil 1919. vastu võetud resolutsioonid *Kiriku valitsemise* küsimuse kohta.” *Uus Elu* 3. (1919), 45; vrd The Autonomous Othodox Church of Estonia. L'Église autonome orthodoxe d'Estonie (Aproche historique et nomocanonique). Bibliothèque Nomocanonique No 11. (Thessaloniki, Epektasis, 2002), 111.

¹⁶ „Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik. Eesti piiskopkonna nõukogu ja sinod (kirikuvalitsus) ajavahemikus 1919–1982.a.” Koostanud Vladimir Neeme August Kaljukoski ainetel ja juhendamisel. (Tallinn, 1998), 1. Koopia käsikirjast leidub autori isiklikus arhiivis.

¹⁷ ERA.957–11–190. Kirjavahetus Apostliku Õigeusu Piiskopkonna nõukogu esindajate Inglismaale sõiduks loa hankimise ja Canterbury peapiiskopi kirja 13. oktoobrist 1919.a. kohta.

oleks nõus pühitsema järgmist Eesti õigeusu esikarjast.¹⁸ Teiseks, s.a. märtsis juunini EPN väliskiriklike suhete keskpunkt nihkub ühtse Põhjala hõimukiriku kavale, millesse suhtusid tollal soosivalt nii Eesti kui Soome valitsused.¹⁹ Mõlema kiriku suhtlemine Londoni Eesti vabariigi diplomaadi Ants Piibu vahendusel siiski jätkus. Nii näiteks, Canterbury peapiiskop Randall Davidsoni 13. oktoobri 1919 kirjalikus vastuses Ants Piibule, vabandatakse viivitatud vastuse pärast (primas oli välismaal) ning palutakse täpsemat teavet Eesti piiskopkonna nõukogu soovide kohta piiskopi pühitsuse osas. Canterbury peapiiskopi huvitas, milline näeks sellisel juhul välja uue Eesti piiskopi kirikualluvuslik suhe.²⁰ Oma 27. novembri 1919 vastuses Inglise priimasele EPN deklareeris, et nende suhtlemine „ei tulnud püüdlusest kanoonilist korda rikkuda, vaid heast tahtmisest kirikut Eestis päästa.” Samuti teatati oma tahtmatusest „minna tagasi” patriarh Tihhoni alla ja küsiti, kas Inglise kirik ei võiks saada iseseisvuvale Eesti õigeusu kirikule emakirikuks.²¹

Ülaltoodud kavatsus siiski ei teostunud ning Eesti piiskopipühitus Canterbury priimase käe läbi võetakse päevakorrast maha. Nimelt sama aasta sügisel tekkivad Eesti õigeusu kirikul taas kontaktid Vene õigeusu kirikjuhatusega. Viimane eesotsas patriarh Tihhoniga näitas oma valmisolekut Eesti piiskopkonnale autonoomia seisundi andmiseks ja Eesti piiskopikandidaadi ülempreester Aleksandri (Paulus) pühitsemiseks.²² Alates s.a. oktoobrist EPN asub korraldama koostöös VÕKi kiriku juhtkonnaga piiskopi pühitsuse tehnilist poolt. Nii näiteks 17. oktoobril 1919 saadab EPN patriarh Tihhonile raadio-telegrammi, milles viimast paluti saata Eestisse plaanitavale piiskopipühitsusele Soome peapiiskop Serafimi.²³ Eesti õigeusu kirikujuhtkond jäi suhetes Vene kiriku eestseisjaga kahe nõudmise juurde: kohalikule kirikule peab saama tagatud täielik iseseisvus (autokefaalia) ning iseseisva riigi kirikuna uus Eesti esikarjane ei saa enam alluda teise riigi kiriku eestseisjale. Eesti piiskopkonna nõukogu sellesisulist seisukohta tõendab ajalehes *Uus Elu* selle liige preester Anton Laar: „/--/ ilma et me ootaksime, milleks Eesti poliitiline tulevik saab kujunema, peame meie oma kirikliku iseseisvuse kohe kätte saama... Meie kirikline ühendus Wenemaaga oleks meile kõige õnnetum /---/. /---/. Nii on siis meie seisukoht selge: täieline Eesti ap. Kiriku iseseisvus (autokephalia), maksku, mis maksab /---/. Seda ütleme awalikult ja otsekohe. – Aeg on paras.”²⁴ Eesti kiriku iseseisvumisloo lõpetuseks olgu märgitud, et abi autokefaalia

---

¹⁸ Ants Piip Randall Davidsonile 29. 08. 1919. Digitaalne koopia käsikirjast leidub Aivar Sarapiku isiklikus arhiivis.

¹⁹ Voito Setälä, „Põhjala kirik – Kalevipoja sild 1919–1922” *Usk ja Elu* 3/4 (1972), 8–9.

²⁰ ERA 957–11–190. Lk 10. Randall Davidson Ants Piibule 13. 10. 1919.

²¹ EAA 1655–3–248, Lk 123–126. Eesti Piiskopkonna Nõukogu Randall Davidsonile 27. 11. 1919.

²² EAA 1655–3–248, Lk 108. VÕKi valitsus Eesti piiskopkonna nõukogule 10. 10. 1919; vrd samas lk 113 VÕKi valitsuse kirjaga Eesti piiskopkonna nõukogule 26. 11. 1919.

²³ EAA 1655–3–248, Lk 121. EPN raadio-telegramm patriarh Tihhonile 17. 10. 1919.

²⁴ „Lähem Eestimaa piiskopkonna täiskogu.” *Uus Elu* 2, (1919), 30.

saamiseks ja uue piiskopi pühitsemiseks paluti diplomaat Jaan Poska kaudu ka Serbia ja Poola õigeusu kirikutelt.²⁵

Sümpaatiat anglikaani kiriku on leida Eesti õigeusu kirikus ka pärast laiendatud autonoomia saamist oikumeeniliselt patriarhaadilt 1923. aastal. Siinkohal on oluline vaadelda lähemalt TÜ usuteaduskonna professori ja ülempreetri Vassili Martinsoni panust anglikaani ja Eesti õigeusu kirikute lähenemisel 1920-30. a.²⁶ Põhiline, mida sellel vaimulikul õnnestus ära teha, oli anglikaani kiriku õpetuse ja ajaloo tutvustamine eesti-õigeusu perioodika veergudel, millega ta teeb algust 1925. aastal. Oma artiklites jõuab ta järelduseni, et mõlema kiriku õpetused on üksteisega väga sarnased²⁷ Martinsoni kirjutised anglikaani ja õigeusu kiriku suhetest koondati ühte ja avaldati hiljem väikese brošüürina.²⁸ Lisaks anglikaani õpetusele tutvustas V. Martinson kohalikele lugejaile selle kiriku 1920 ja 1930. aa. Lambethi konverentside sisu. Nii näiteks 1920. aasta Lambethi konverentsi kohta märgib ta tunnustavalt, et sellest võttis osa rohkearvuline õigeusu kirikutegelaste delegatsioon eesotsas Aleksandria patriarh Meletiusuga ja Konstantinoopoli patriarhi asemiku Tüatira metropoliit Hermanosega.²⁹ Seega saab professor Martinsoni julgelt pidada EAÕK ja anglikaani kirikute oikumeenilise dialoogi propageerijaks.

1930-ndate alguses mõlema kiriku suhted elavnevad taas. Eeldusi selleks lõi 1930.a. Lambethi konverents, millel otsustati (otsus 33) moodustada ühiskomisjon oikumeenilise patriarhaadi ja teiste iseseisvate õigeusu kirikute kaasabil. Komisjoni eesmärgiks pidi saama ühise teoloogilise kokkuleppe väljatöötamine.³⁰ Kui 1931.a. anglikaani piiskop Basil Stannton Batty peatus tagasiteel kodumaale Tallinnas, teatas ta kohalikele õigeusu kirikuesindajatele, et sügisel võetakse Inglise kirikus taas päevakorda anglikaani ja õigeusu kiriku ühinemise

---

²⁵ EAA 1655–3–248, Lk 59–60 EPN kirjavahetus Serbia, Kroaatia ja Slovenia kuningriigi delegatsiooniga; vrd ERA 957–2–387, 122–125 EPN kirjavahetus Poola õigeusu kirikuga.

²⁶ **Vassili Martinson** sündis 1. 09. 1874 Pärnumaal, Tahkuranna vallas. Lõpetas Riiva vaimuliku kooli ja seminari 1896 I järgu diplomiga. 1907 preester, 1910 ülempreester. 1911–1918 Peterburi vaimuliku seminari rektor. 1919–22 Loode raudtee ametnik, samaaegselt Peterburi arheoloogiaseltsi raamatukogutöötaja. 1922 naaseb Eestisse. 1922–23 TÜ apostlik-õigeusu dogmaatika õppetooli professori kt, 1924–31 Tartu Ülikooli usuteaduskonna erakorraline professor, 1931–40 Tartu Ülikooli korraline professor, 1924–1926 EAÕK Sinodi liige. 1944 emigreerub Saksamaale, 1952 asub Ameerika Ühendriikidesse. Seal asus elama Vene õigeusu pagulaskirikuga South Canaan'i Püha Tihhoni kloostriksse, kus töötas South Canaan'i Vaimuliku Seminari raamatukogus. Suri 7. 02. 1955 (August Kaljukosk, „Eestis teeninud õigeusu vaimulike kataloog.” I köide. Lehekülj nummerdamata. Käsikiri leidub EAÕK keskuses; vrd EAA 2100–2–615, Lk 10.19.40–42).

²⁷ Vassili Martinson, „Hommiiku-õigeusu ja Inglise (anglikani) kiriku wahekorra” *Uus Elu* 1. Jaanuar 1925, 6–8. vrd *Uus Elu* 2, 2. Veebruar 1925, 1–2. Artiklisarja lõpus prof Martinson kirjutab: „Millal ühinemine sünnib, seda meie ei tea. Kõik on Jumala käes. Seda ainult teame kindlasti, et ta kord sünnib, sest meie Lunastaja Jeesuse Kristuse palve, et kõik, kes tema sisse tõsiselt usuvad, üks oleksid (Joh 17. 11. 21)”

²⁸ Vassili Martinson, „Hommiikumaa-õigeusu Inglise (anglikani) kiriku wahekorra.” (Valga, J ja O. Lepiku trükk, 1925).

²⁹ „Idamaa õigeusu ja anglikaani kiriku ühinemisest.” Toimetanud prof. ülempreester W. Martinson. (Tartu, M. Hermann'i trükkikoda. 1931), 12.

³⁰ Lambethi konverentside kohta internetis (<http://www.lambethconference.org/resolutions/1930/1930-33.cfm>)

küsimust.³¹ Peale piiskop Basil tunnistab Inglismaa kirikuringkondade jätkuvalt suurt valmisolekut koostööks õigeusu kirikuga oma kirjavahetuses metropoliit Aleksandriga ka EV diplomaat Londonis Oskar Kallas. Saadik pakkus Eesti esikarjasele 1931.a. aastal kaasabi, juhul kui EAÕK sinod sooviks oli tihedamate kontaktide loomine Canterbury priimasega.³² Eesti õigeusu kirikupea näitas selleks algul ka oma valmisolekut. 1932. aastal suvel moodustati toimunud EAÕK täiskogul 5-liikmelise komisjon eesotsas metropoliidiga, mille ülesandeks sai sõprussuhete loomine anglikaani kirikuga.³³ Kuigi autoril õnnestus leida 1932. aasta EAÕK täiskogu dokumentides sellele faktile kinnituse, pole ülaltoodud komisjoni tööst 1930-ndatel aastatel säilinud arhiiviallikaid.³⁴ Torkab silma allikate nappus anglikaani ja Eesti õigeusu vahekorra 1930-ndate teisel poolel, v.a. üks teade, et 1937.a. EAÕK-s võeti tarvidusele anglikaani kiriku oikumeenilise komme, nn. palveoktaavi ehk kaheksapäevase palve kristliku ühtsuse eest. Esimese sellelaadse palveteenistuse vastava korra järgi pidas sama aasta jaanuaris Tallinna Aleksandri peakirikus Tallinna ja kogu Eesti metropoliit Aleksander.³⁵ Sellega seoses tuleb märkida, et Eesti õigeusu kiriku anglikaani-vaimustus jättis huvitava jälje ka kohalikus salmimõõduliste laulude laulutraditsioonis. Nimelt selle ühislaulu sisseviimise käigus 1920-ndatel aastatel mugandati Eesti õigeusu kirikus mitmeid anglikaani päritoluga lauluviise. Nende sekka kuuluvad seitse viiekümnest noodist, mis avaldati 1925. aastal Eesti Apostliku õigeusu kiriku lauluviiside raamatus.³⁶ Kui võrrelda lõpetuseks omavahel EAÕK ja EELK kontakte anglikaani kirikuga, siis me saame järgmise pildi. Kui aktiivsem suhtlemine Eesti õigeusu ja anglikaani kirikute vahel langeb 1919 ja 1930-32 aastatele, siis EELK-l vastupidi – perioodile 1936–1938.³⁷ Kohaliku luteri kiriku kontaktide kohta Inglise kirikuga EW algusaastatel on teada suhteliselt vähe.³⁸

³¹ „Venelaste usuelu juhtivad jõud on...” *Uus Elu* 7 (1930) 4; vrd ERA 957–8–1153. Kirjavahetus Eesti esindusega Londonis anglikaani piiskop Basil Stannton Batty'le läbisõidu võimaldamise kohta Eesti kaudu Nõukogude Liitu ja tagasi

³² EAA 1655–3–348. Lk 1. O. Kallas metropoliit Aleksandrile 27. 03. 1931; vrd sealsamas leiduva 30. 04. 1931 O. Kallase kirjaga J. Tõnissonile.

³³ „Apostli-õigeusu kirik loob sõprussidemeid anglikaani kirikuga.” *Postimees* 138, 16. juuni 1932, 1.

³⁴ EAA 1655–3–1137. Eesti Ap.-Õigeusu Kiriku täiskogu (14–17. juuni 1932). Leheküljed nummerdamata.

³⁵ Jeremia Ciocan., „Ühe vennasteseltsi üleskutse kirikute ühinemise eest palvetamise kaheksapäevaku puhul.” *Ühine Kirik* 3-4 (1939), 51–52. **Aleksander Paulus** sündis 2. 02. 1872 Pärnumaal, Uue-Vändra vallas. 1894 lõpetas Riia vaimuliku seminari II järguga. 26. 08. 1901 pühitsetakse diakoniks ja 29. augustil s.a preestriks ja määratakse Hiiumaa saarele Kõrgessaare koguduse preestriks, sealt suunatakse 1903 Karksi-Nuia koguduse vaimulikuks. 1908–1916 Laiuse koguduse preester. 1916–1919 Pärnu Issandamuutmise koguduse eesnik. 1920 toimunud Kirikukogul valitakse EAÕK kirikupeaks ja 5. 12. 1920 pühitsetakse Tallinna ja Eesti ülempiiskopiks, 1923–1953 Tallinna ja kogu Eesti metropoliit. 20. 09. 1944 siirdus Saksamaale. 1944–1947 viibis Oldenburgi põgenikelaagris, koos preester Aleksander Jürissoni ja alamdiakon Johannes Jürgensoniga. 1947 siirdus Rootsi ja asus elama Stockholmi, kus ta tegutses surmani Eesti Apostlik-Õigeusu Pagulaskiriku peana, Tallinna ja kogu Eesti metropoliidina kuni oma surmani. 1948 Eestis laiali saadetud Sinodi asemele valitakse ametisse järjepidev õigusalluvusega uus Sinod. Metropoliidi residentsiks sai Stockholmi EAÕK Püha Nikolai kirik. Ta suri 18 oktoobril 1953. Tema põrm sängitati maamulda 25. X 1953 Stockholmi Metsakalmistul õigeusu surmuaial. (August Kaljukosk, „Eestis teeninud õigeusu vaimulike kataloog.” I köide. Leheküljed nummerdamata. Käsikiri leidub EAÕK keskses)

³⁶ „Eesti Apostliku õigeusu kiriku Wiiside raamat I.” (Tallinn, EAÕK Sinod. 1925).

³⁷ Veiko Vihuri, „Hugo Bernhard Rahamägi, Eesti Evangeelne Luterliku Kiriku teine piiskop 1934 – 39.” Tartu Ülikooli usuteaduskonna dissertatsioon. 2007, 173–187.

³⁸ Priit Rohtmets. „Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku välissuhted aastatel 1919–1940.” Tartu Ülikooli usuteaduskonna magistritöö, 2006, 64.

Eesti õigeusu kiriku kokkupuuted luterliku kirikuga

Seadmata endale ülesannet käsitleda kõnealust teemat täie põhjalikusega keskenduksin eeskätt mõlema konfessiooni kokkupuutepunktidel ja poleemistel küsimustel, lähtudes toleaja luterlikust ja õigeusu perioodikast. Sissejuhatuseks olgu öeldud, et tsaariaegsel Riia ja Miitavi piiskopkonnal oli vähe kokkupuuteid kohaliku luterliku maakirikuga. Seda tõestavad toleaege piiskopkonna vaimulikkonna kogude dokumendid, milles leiduv ainus viide luterlusele on seotud vajadusega korrapärastada õigeusklike vabatahtliku üleminekut (näit abiellumise teel) sellesse konfessiooni.³⁹ See, et oikumeeniline dialoog kahe konfessiooni vahel sisuliselt puudus, näitavad tollal avaldatud luteriusuvastaseid brošüürid.⁴⁰

1920-ndatel aastatel, mil Eesti õigeusu kirikust saab vähemuskirik, muutuvad kahe konfessiooni suhted pingelisemaks. Osaliselt võib kahe kiriku vahelist poleemikat ja rivaalitsemist seletada sooviga loobuda oma kas saksa või vene koloniaalkiriku minevikust ja asuda samme eestlaste rahvakiriku identiteedi kujundamiseks. Kuid leidis ka ühiste pidepunktide otsimist. Nii näiteks suhtuti EAÕK ringkondades tunnustavalt ja soojalt I maailmasõja lõpus Saksamaa luterlikus kirikus tekkinud kõrgkirikliku-liturgilise liikumisse, mille eestvedajaks oli 1918.a. asutatud kõrgkiriklik-oikumeeniline selts (sks. k. Hochkirchlich-Oekumenischer Bund).⁴¹ Professor V. Martinson väljendas lootust, et just see liikumine võib päästa kohaliku luterliku kiriku „usulisest kriist”, mida tunnistas näiteks 1928.a. ajakirjanduse veergudel ka P. Põld.⁴² Pooldavalt õigeusu ajakirjandus suhtuti mõnikord nendesse reformimeelsetesse pastoritesse (näit Theodor Tallmeister), kes pidasid vajalikuks viia Eesti luterlikus kirikus läbi liturgilise reformi.⁴³ Hoidudes kiusatusest ilustada või hoopis näidata mustades värvides toleaegeid õigeusu-luteri kirikute suhteid, keskenduksin kõigepealt mõlema konfessiooni ühendavatel vahelülidel ning seejärel probleemsetel kohtadel. Kui esimest liiki on kergemini jagada kirikute rohujuure ja ametliku tasandi oikumeeniaks, siis problemaatika puhul pööraksin eeskätt tähelepanu üksteise süüdistustele kiriklikus ajakirjanduses. Kui esimese sekka võib arvata 14. jaanuaril 1919 Tartu vabastamise ja krediitkassa keldris mõrvatud vaimulike ühist mälestamist, EELK ringkondade toetust Tallinna Aleksandri peakiriku säilitamiseks, koosteenimisi erinevatel riiklikel ja kiriklikel pühadel ja kaasalöömist karskusliikumises, siis teise alla paigutaks autor koostööd

³⁹ Näit XXVII Епархиальный Съезд духовенства Рижской епархии. Протоколы съезда 28 октября – 13 ноября 1908 г. (Рига, Тип. Г. Гемпель. 1908), 43–46.

⁴⁰ Näit „Ühe luterlase mõtted Lutheri usust.” (Riia, Otto Ramischi trükikoda. 1915); vrd Serafim Läde, „Lutheri õpetus Kristuse tõe-walguses. Sõnake minu suguwendadele.” Eestikeelde toimetanud M. Suigusaar. (Pärnu, Laane trükikoda. 1911).

⁴¹ Vassili, Martinson. „Kõrgkiriklikust liikumisest luteri usu kirikus Saksamaal” *Ajalooline album Pärnu Issandamuutmise kiriku 25. aasta juubeli päevaks 1904 – 1929 25. aug.* (Pärnu, A. Janseni trükk, 1929), 69–80.

⁴² Peeter Põld. „Waadete rewideerimisel.” *Postimees* 77, 18. märts 1928, 3.

⁴³ „Kas uus reform” *Elutõde* 6, 19. märtsil 1937, 69.

Tartu Ülikooli usuteaduskonnas, interkonfessionaalse usuõpetuskava väljatöötamisel ja püüdluses ühineda Kirikute Maailma Nõukoguga.

Järgnevalt käsitlen mõlema konfessiooni ühendavaid pidepunkte. Kõigepealt siin tuleks vaadelda oikumeeniliste suhete arengut seoses Tartu 1919. a. tapatalgute mälestamisega, mis arenesid 1920-ndatel aastatel mõlema konfessiooni ühiseks oikumeeniliseks ürituseks. Tartu vabastamise tähtpäeva EAÕK-s hakati suurejoonelisemalt tähistama alates 1922. aastast. Sama aasta 14. jaanuaril kogunevad veretöö paiga juures Tartu ap.-õigeusu koguduste kõik vaimulikud. 1923 aastal võtavad sellest osa peale EAÕK Tallinna ja kogu Eesti ülempiiskop Aleksandri ka esimesed luterlikud pastorid.⁴⁴ 1920-ndate lõpus hakati sel päeval kõigis Tartu kirikutes pidama ühiseid hingepalveid ja mälestustseremoniaid.⁴⁵ Mõlema kiriku initsiatiivil moodustati „Tartu Krediitkassa keldri ohvrite mälestamise jäädvustamise komitee”, mille eesmärgiks sai krediitkassa tapakeldri ümberehitamine mälestuskabeliks. Kabeli ehitusprojekti komiteesse valiti EELK poolt TÜ õppejõud prof Hugo Bernhard Rahamägi ja EAÕK poolt praost Konstantin Kokla.⁴⁶ Viimane kavatsus teostus 14. jaanuaril 1931, mil krediitkassa keldrikabel pühitseti pidulikult sisse EAÕK ja EELK kõrgemate vaimulike poolt sisse.⁴⁷ H. B. Rahamägi panus Tartu krediitkassa keldri korraldamises ja jäädvustamises leidis väärilist hindamist EAÕK sinodi poolt piiskop Platoni III järgu ordeni näol.⁴⁸ 1930-ndate alguses võeti kõnealune kabel valitsuse poolt muinsuskaitse alla.⁴⁹ 1930-ndate teisel poolel EELK ja EAÕK kirikupeade ühisjumalateenistused krediitkassa kabelis muutusid iga aasta 14. jaanuaril juba tugevaks oikumeeniliseks traditsiooniks.⁵⁰

Teiseks, heasõbralikud suhted avaldusid mõlema kiriku vaimulike ühises koosteenimises kas erinevate asutuste – väeosade, kaitseliidu malevate, seltside, koolide rahvamajade – tähtpäevadel või riigipühadele pühendatud üritustel, mille kohta on säilinud kaasaegsete õigeusu vaimulike tunnistused kui ka ülestähendusi luterlikus perioodikas.⁵¹ Tavaliselt kas asutuse aastapäevaks või selle atribuutika pühitsemiseks trükiti luteri-õigeusu laululehti.⁵² Esines juhtumeid, mil ühe konfessiooni vaimulik sai jutlustada ülaltoodud üritusega seoses

⁴⁴ Nikolai Kokla. „14. jaanuar Tartus – usupäevana.” *Usk ja Elu* 1, jaanuar 1934, 8.

⁴⁵ „Tartu vabastamise usulik mälestamine IX aastapäeval 14. jaanuaril 1928 aastal.” (Tartu, 1927)

⁴⁶ „Märtrite mälestuseks.” *Eesti Kirik* 41, 11. oktoobril 1928, 331.

⁴⁷ „Laululeht Tartu vabastamise ja Krediitkassa keldri ohvrite XII. Mälestuspäeval.” (Tartu, trükkikoda Aleksandri tän 14, 1931).

⁴⁸ „Uus piiskoppe v. luteriusu kirikus” *Usk ja Elu* 7, juuli 1934, 124.

⁴⁹ Nikolai Kokla. „14. jaanuar Tartus – usupäevana.” *Usk ja Elu* 1, jaanuar 1934, 9.

⁵⁰ Näit „Mälestusleheke Tartu Krediitkassa keldri ohvrite 20. a. surmapäeval 14. jaanuaril 1939. Jumalateenistustel teenivad mitropoliit Aleksander ja piiskop Rahamägi.” (Tartu, N. Kokla trükk. 1939).

⁵¹ Näit Joann Ümarik., *Elutee I*, 253–254. (Tallinn, masinakiri, 1983) Käsikirja koopia leidub EAÕK Pärnu Issandamuutmise koguduses. Sealsamas i Joann kirjeldab lähemalt näiteks Audru Vabadussõja mälestussamba ja Konstantin Pätsi ausamba pühitsemise; vrd „Karksi kaitsemaleva lipu õnnistamine” *Eesti Kirik* 33, 16. august 1928, 268.

⁵² „Kaitseliidu Tartumaa maleva ja Räpina malevkonna 19.aastapäev. Räpinas, 22. augustil 1937.” (Tartu trükkikoda „Kiirtrükk”, 1937); vrd „Laulud Mehikoorma Vabat. Tuletõrje Seltsi 25 a. juubeli ja lipu pühitsuse ajaks.” (Tartu, trükk ja kirjastus, 1936).

teise kiriku pühakojas.⁵³ Selle alla võib paigutada ka neid juhtumeid, mil ühe kiriku kogudus võimaldas teise konfessiooni liikmetele Jumalateenistuste pidamiseks oma pühakoda. Näitena olgu siinjuures toodud sarnane juhtum Narvataguses piirkonnast. Kui osa isurlastest õigeusklike pöördus 1926. a. Narva Nikolai eesti õigeusu koguduse vaimuliku Sergei Samoni poole palvega pidada Vanaküla ja Kallivere külates eestikeelseid Jumalateenistusi, võimaldas viimase küla luteri abikogudus neile selleks otstarbeks oma kabeli.⁵⁴ Esimene eestikeelne Liturgia peeti Kallivere luterlikus palvemajas 24. oktoobril 1926.⁵⁵

Kahe konfessiooni heanaaberlike kontaktide üheks väljundiks oli ühine koostöö karskusliikumise edendamisel. Oikumeenilise taustaga kristlik karskusliit asutati 1925. a. Eesti Karskusliidu allosakonnana. Selle põhieesmärgiks oli laiendada oma tegevus igasse kirikusse ja kogudusse, tõhustamaks seeläbi võitlust alkoholismiga. 14. aprillil 1925.a. peeti Tallinnas asutamiskoosolek, kus kinnitati liidu kodukord. Kristlik Karskusliit korraldas nn. karskusjumalateenistusi erinevatel karskuspäevadel, kongressidel ja selleteemalistel üritustel. 1926. aastast alates alustatakse üleriigilise kristliku karskuspüha tähistamisega. Kuni 1927. a. kevadeni oli liidu keskkohaks Tallinn, hiljem KK kolis Tartusse, kus see registreeritakse oma põhikirja alusel iseseisva organisatsioonina. Uue liidu juhatusse valiti 1930. aasta alguses esimehena prof. H. B. Rahamägi, laekurina prof Vassili Martinsoni, kellest saavad kristliku karskusliikumise eestvedajad. Juhatusse valiti ka teiste konfessioonide esindajaid: metodisti kirikust Aleksander Kuum ja baptisti kirikust Karl Kaupsi. Kui palju erinevad kirikud toetasid karskusliikumist selgub näiteks 1929. aasta kristliku karskusliidu kassa aruandest: sel aastal toetas liitu annetustega 55 luterliku, 8 õigeusu ja 3 metodisti kogudust.⁵⁶ Lehitsedes 1920-1930. aas kristliku karskusliidu laululehte selgub, et alkoholismivatsane võitlus oli tollal üheks kirikliku oikumeenia niššiks, mis ühendas eriusu vaimulike sellealaste ürituste korraldamiseks, annetuste kogumiseks, isegi selleteemaliste kirikulaulude kirjutamiseks ja seadistamiseks.⁵⁷

Järgnevalt vaatleme kõrgema (kirikupeade ning sinodi ja konsistorium) tasandi oikumeenilisi suhteid, millest joonistub eelkõige kolm alaliiki: kirikutevaheline koostöö Eesti rahvusnõukogus, interkonfessionaalse kava väljatöötamine ning sõbralik läbisaamine TÜ usuteaduskonnas. Kuna esimest valdkonda valgustab põhjalikult oma uurimuses Priit Rohtmets, ei peatu sellel pikemalt. Olgu siinkohal vaid mainitud, et alguse saanud koostöö

---

⁵³ „Kõne kaitseliitlaste wannutamisel. Pidanud Sangaste Luteruse kirikus 24. juunil 1925 Ilmjärve preester A. Eller” *Uus Elu* 10 (1925), 10.

⁵⁴ „Kalliwerest – Ingerimaalt.” *Uus Elu* 3/4 (1927), 16.

⁵⁵ „Pidulik Jumalateenistus õigeusu kombe järele Kalliwere küla Ew.-Luteruse palvemajas.” *Uus Elu*. 11/12, (1926), 13.

⁵⁶ „Laululeht üleriigilise karskuspüha jumalateenistusel 4. mail 1930.” (Tartus, A. Süüdeni trükk. 1930), 4.

⁵⁷ Näit „Ap.-õigeusu laulud ja palved 7. Karskuspüha jumalateenistusel 3. mail 1925.” (Tartu, J. Mällo trükk. 1925).

„Maailmaliidus Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu” kestis kuni Nõukogude esimese okupatsioonini ning osalt tänu sellele jõudsid 1939. aastaks EELK ja EAÕK juba ühineda Kirikute Maailma Nõukoguga.⁵⁸ Kirikute maailmanõukogu loodi 1938. aastal Hollandis Utrechti linnas toimuval kirikutevahelisel konverentsil, millel Eestist osales EELK peapiiskop Rahamägi, kes esindas seal peale Läti ja Leedu luterlike kirikuid ka Eesti Apostlik-Õigeusu kirikut.⁵⁹

Interkonnessionaalse usuõpetuskava, mille koostamise peale hakati mõtlema juba 1920-ndate lõpus, hõlmas enda alla näiteks algkoolide usuõpetusprogrammi kokkupanemise ja sellesisuliste õpikute avaldamist. Viimase taga võib näha EV haridus- sotsiaalministeeriumi initsiatiivi, sest EAÕK sinod oli tollal pigem huvitatud konfessionaalsest religiooniõpetusest, mille korraldamine takerdus kas koolijuhtkonna soovimatusse koondada selleks vastavatesse gruppidesse õpilasi või hoopis teiseusulise usuõpetaja vastasseisu.⁶⁰ 1930.a. luuakse EV haridus- ja sotsiaalministeeriumi eestvedamisel EELK ja EAÕK esindajate ühiskomisjon, mille ülesandeks sai seni kasutusel olevate usuõpetusõpikute korrektuur ning interkonnessionaalse õppekava väljatöötamine. Nii näiteks s.a. 12. mail toimunud komisjoni koosolekul, millel osales haridus- ja sotsiaalminister August Westrén-Doll, kirikuõpetaja Ferdinand Jürgenson, ülempreester Nikolai Päts ja koolinõunikud Mart Raud ning Christian Brüller, revideeriti varasemaid usuõpetusõpikud. Ülempreester Nikolai Päts andis samal koosolekul edasi metropoliidi ja sinodi soovid, milleks olid konfessionaalse usuõpetuse hõlpsam võimaldamine apostlik-õigeusuliste lastele algkoolides ning selle revisjoni üleandmine apostlik-õigeusulise akadeemilise kraadiga isikutele.⁶¹ Seda, et kõnealuse komisjon võttis Eesti õigeusu kiriku soovid arvesse ja selle töö oli viljakas tõestavad mitmed faktid. Esiteks avaldatakse algkoolide õpilaste jaoks esimesi interkonnessionaalsed usuõpetusõpikud.⁶² Teiseks, läks ortodoksi usuõpetuse revideerimine õigeusu teoloogide pädevusse. Nii näiteks a-il 1930–31 apostlik-õigeusu õpetust Petseri, Tartu, Narva gümnaasiumites revideeris õigeusu usuteaduse professor Vassili Martinson.⁶³

Üheks kohaks, kus mõlema kiriku vaimulikel ja õppejõududel tuli puutuda kokku oli TÜ usuteaduskond. Huvitav, et õigeusu dogmaatika õppetool asutati Eesti Vabariigi TÜ nõukogu

---

⁵⁸ Priit Rohtmets. „Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku välissuhted aastatel 1919–1940.” Tartu Ülikooli usuteaduskonna magistritöö, 2006, 147.

⁵⁹ Ingmar Kurg. „Oikumeenilise liikumisest Eestis 1910–1940.” *Usuteaduslik Ajakiri* 1 (2004), 61.

⁶⁰ „Hariduse ja sotsiaalministeerium ma- ning linnakooliwalitsustele ja Kultuurwalitsustele 31. 10. 1930 nr 33238.” *Uus Elu* 1 (1931), 8.

⁶¹ EAA 1655–3–67, Lk 1–2. Usuõpetuskava koostamise komisjoni 12. 05. 1930.a. koosoleku protokoll

⁶² Näit Leopold Raudkepp ja Nikolai Päts. „Püha tõe ja tegu. Algkooli V klassi õpperaamat 38 pildi ja 2 kaardiga.” (Tallinn, Eesti Kirjastus-ühisus, 1933), 106–114. Kõnealusel õpikus leidub võrdselt mõlema konfessiooni õpetusi ja laule, ning tutvustatud peale protestantliku usupuhastust ka eestlaste siirdumist õigeusku 1840-ndatel

⁶³ EAA 2100–2–615, Lk 149. Vassili Martinsoni teenistusleht.

poolt varem (10. 09. 1919) kui usuteaduskond (26. 09. 1919).⁶⁴ Esimese õppetooli juhatajaks kinnitati usuteaduse magister ülempreester Karp Tiisik. Õppetooli oli esialgu Tartu Ülikoolis eraldiseisev üksus, mis omamoodi raskendas üliõpilaste seas kindla sihtgrupi leidmist, kuna loenguid külastas vaid väike arv vabakuulajaid. Õppetooli juhataja, ülempreester Karp Tiisiku, surma järel 1922.a. otsustas EAÕK sinod ühendada selle TÜ usuteaduskonnaga. Õppetooli ühendamine, selle uue kava väljatöötamine ja usuteaduskonna omaga vastavusse viimine langes akadeemilise taustaga ja usuteaduse kandidaadi kraadiga ülempreester Vassili Martinsoni peale, keda valiti samal aastal sama õppetooli professori kohusetäitjaks.⁶⁵ Pärast poolteist aastat väldanud ettevalmistusi, läbirääkimisi ja selleks puhuks tehtud ümberkorraldusi avati 1924. aasta sügissemestril uus „apostlik-õigeusu teaduse õppetool” usuteaduskonna koosseisus.⁶⁶ Tartu Ülikooli uue põhikirja vastuvõtmisega 18. juunil 1925 sai kõnealune õppetool tunnustuse ka vabariigi haridusministeeriumi poolt.⁶⁷ Toetamaks selles õppetoolis õppivaid apostlik-õigeusuliste usuteadlasi, kiidab Eesti õigeusu kirikuvalitsus heaks professor Vassili Martinsoni ideed luua selleks vastav stipendiumifond, mis avatakse „Eesti Ap.-õigeusu Kiriku õppekapitali seltsi” nime all 1929 a.⁶⁸ Võib eeldada, et oikumeeniline koostöö TÜ usuteaduse õppejõudude, sõltumata nende konfessionaalsest rajanesid vastastikul arusaamisel ja lugupidamisel. Nii näiteks toetasid 21. märtsil 1931 professorid Hugo Bernhard Rahamägi, Olaf Sild ja Eduard Tenmann ühehäälselt õigeusu teaduse õppetooli juhataja Vassili Martinsoni edutamist korraliseks professoriks, tuues eeskujuks tema aktiivset tööd akadeemilisel, samuti kiriklikul ja riiklikul tööpõllul.⁶⁹

Mõneti vastandlikke tundeid tekitas luterliku pastorkonna seas 1920-ndate lõpus päevakorda tõusnud Tallinna Aleksandri peakiriku lammutamiskava. Kirikuloolane Riho Saard ja patriarh Aleksius märgivad, et osa luteri pastorkonnast kiitis selle mõtte heaks.⁷⁰ Siinkirjutaja andmeil leidis luteri vaimulike seas ka selle idee kindlameelseid vastuseisjaid. Viimaste leer tugevnes, kui riigikogu ringkondades tõuseb seoses vabadusplatsi plaanitava

---

⁶⁴ Lembit Raid. „Tartu Ülikooli usuteaduskond 1632–1940.” (Tartu, Eesti Ajalooarhiiv, 1995), 104; vrd EAA 2100–2–1222, Lk 4.

⁶⁵ Lembit Raid. „Tartu Ülikooli usuteaduskond 1632–1940.” (Tartu, Eesti Ajalooarhiiv, 1995), 35; vrd EAA 2100–2–615, Lk 10. EV haridusministeeriumi teatis 21. 10. 1922.

⁶⁶ Wassili Martinson. Seletuskiri Eesti Ap.-õig. kiriku Sinodile. (Tartu, Trükk ja Kirjastus, 1926), 1–3.

⁶⁷ Artur Vööbus. The Department of Theology at the University of Tartu. „Estonia christiana eximo domino Ioanni Köpp nonaginta annos feliciter explenti discipuli congratulantes dedicaverunt” (Holm, Eesti usuteaduse seltsi paguluses, 1965), 279.

⁶⁸ Seltsi „Eesti Ap.-õigeusu Kiriku õppekapitali” aruanne 13.I.1930–1. VII. 1930. (Tartu, M. Hermann'i trükk, 1930), 1.

⁶⁹ EAA 2100–2–615, Lk 43–46. Retsensiooni komisjoni seisukoht erak. Prof. V. Martinsoni edutamise asjus 21. 03. 1931.

⁷⁰ Riho Saard. „Eestlane luterluse ja õigeusu vahel.” *Usk ja Elu* 4 (2007), 120–124; vrd Патриарх Алексий. „Православие в Эстонии.” (Москва, Православная Энциклопедия, 1999), 395.

rekonstrueerimisega päevakorrale idee viia sealt mujale Tallinna Jaani kirik.⁷¹ Nii Rahamägi kui Sommer põhjendasid oma vastasseisu ülaltoodud kavatsustele järgmiste argumentidega:

- (1) Kirikuhoonete lõhkumine on moraalselt väär, eriti arvestades seda, et neid on alles jäetud ka teistes maades, näit Soomes, Taanis, Ameerikas. Seega kui pühakoda on ajalooliselt kord juba ehitatud ühte kohta, siis, „ei peaks teda mitte maha kiskuma;”⁷²
- (2) Toompea loss pika Hermanniga ja riigikoguhoonestus on samuti kaugel eestipärasest stiilist, olles varem kuberneride residentsiks;
- (3) Peakiriku lammutamine oleks läinud rahaliselt väga kalliks, samuti sümboliseeriks säärane tegu mitte patriotismi, vaid eelkõige šovinismi.⁷³

Õigeusu kiriku ajalehe *Uus Elu* toimetus tänas mõlemaid pastoreid toetamise eest, lisades omalt poolt, et peakiriku ehitamist toetasid omal ajal aineliselt energiliselt nii eesti soost vaimulikud (näit Karp Tiisik⁷⁴) kui õigeusulised eestlased. Toimetuse arvates taolise kava teostumine oleks vaadeldav riigivõimu usuasjadesse räige sekkumisena ning apostlik-õigeusulise vähemuse diskrimineerimisena.⁷⁵

Eespool kirja pandud põhjal ei saa teha järeldust, et mõlema konfessiooni vahel valitses täielik rahu ja üksmeel. Lehitsedes toleaeagset õigeusu ja luteri kirikute ajakirjandust tuleb tõdeda, et tollal esines ka palju poleemikat, üksteise vastu suunatud süüdistusi ja ironilisi märkusi. Juba 1919. a õigeusu perioodika veergudel tunnistatakse kurbusega, et rahusidemete loomine enamuses oleva luterliku kirikuga valmistab raskusi.⁷⁶ Jälgides mõlema konfessiooni

---

⁷¹ „Kulukad unistused. Wabadusplatsi planeerimine ja kultuurhoone ehitamine.” *Päevaleht* 276, 10. oktoobril (1928), 2.

⁷² H. B. Rahamägi. „Toompea apostl. õigeusu kirikust.” *Eesti Kirik* 43, 25. oktoobril 1928, 343.

⁷³ Samas Lk 343 ; vrd Sommer. A. Toompea katedrali küsimus. - *Eesti Kirik*. Nr 43. 25. oktoobril 1928. Lk 344–345.

⁷⁴ **Tiisik, Karp**. Sündis 24. 2. 1843. Pärnumaal, Jõõpre vallas. Õppis Volla (Audru) kihelkonnakoolis. Lõpetas 1863 Riia vaimuliku seminari I järguga. 1863–66 Riia vaimuliku kooli õpetaja. Õpingute ajal eesti keele lektor ning laulmise õpetaja Riia vaimulikus koolis. Õppis 1866–1870 Moskva vaimuliku akadeemias, mille lõpetas kandidaadi kraadiga. A-il 1870–1882 psühholoogia, filosoofia ja pedagoogika õppejõud Riia vaimulikus koolis, samuti pühapäevakooli juhataja ning eesti- ja läti keelsete jumalateenistustlike raamatute tõlkekomisjoni liige. 1872 abiellub ning pühitsetakse diakoniks, seejärel preestriks. Teenis 1872 Suislepas, 1872–74 Arukülas, 1874–79 Haapsalus, 1879–1900 eesti pihtkonna vanempreestrina Tallinna Issandamuutmise peakirikus, asetäitjana Jõhvis (1889–90), Tallinna Vladimiri pühakoja koguduses (1890–1892), Tallinna Nikolai koguduses (1900). 1900 a. viidi üle Tallinna Aleksandri peakirikusse ning ülendati ülempreestriks. 1883 alustas eestikeelsete Jumalateenistuste pidamisega Kuremäel. A-il 1886–91 Eestimaa kubermangu vaimulik. 1887 teenis Vormsil, eesmärgiga peatada õigeusklike rootslaste äralangemist, hiljem usuõpetaja Tallinna keskkoolides. 1913 toimetab „Estonia” teatrihoone pühitsemise eesti keeles, mille tulemusena kuberner nõudis tema üleviimist Võrru, keisrikoja eestostmisel see kavatsus siiski ei teostunud. Tallinna piiskopkonna ja eesti piiskopi mõtte väljapakkuja ning Eesti õigeusu kiriku iseseisvuse peamine taotleja. 1917 a. tema initsiatiivil loodi eesti piiskopi ametikoht. 1919 valiti Eesti piiskopkonna nõukogu auesimeheks, samal aastal asub TÜ-i õigeusu dogmaatika, liturgika ja homileetika õppetooli erakorraliseks professoriks. 1920 Tartu Aleksandri koguduse hooldaja vaimulik ja EAÕK Sinodi auesimees. 1921 mitrakandja. Suri 22. 07. 1922. Maetud Tartu Aleksandri kalmistule. (Kaljukosk, August Eestis teeninud õigeusu vaimulike kataloog, I köide. Lehekülj nummerdamata. Käsikiri leidub EAÕK keskus; vrd EAA 2100–2–1222, Lk 2).

⁷⁵ „Tallinna Toompea ap.-õigeusu kirik.” *Uus Elu*. 10. (1928), 1–4.

⁷⁶ „Meie wahekordadest.” *Uus Elu* 7 (1921), 49–50.

ajakirjanduse vaenuliku suhtumist üksteisesse tuleb märkida, et eriti valusalt reageeriti õigeusu perioodikas luterlike häälekandjate *Eesti Kirik* ja *Protestantiline ilm* õigeusuteemalistele kirjutistele.⁷⁷ Kui üritada liigitada vaidlusaluseid küsimusi, siis esile võiks tuua poleemikat ajaloo teemadel ning teist liiki etteheiteid (näit vaimulike ebakorrektsed suhtumine jms). Järgnevalt käsitlen mõlemat poleemika liiki eraldi, tuues igähühest mõne näite.

Ajaloo teemalisi vaidlusi on kohata õigeusu perioodika veergudel juba 1921. aastal. S. a. *Uus Elu* toimetis märgib, et EELK peapiiskop Jakob Kukk'e nimetamine naaberkiriku poolt esimeseks eesti soost esikarjaseks on ekslik, kuna temast varem oli piiskopi pühitsus oli eestlastest Platonil (1917) ja Aleksandril (1920).⁷⁸ Kõige tuntumad ajaloolised etteheited luteri vaimulikkonna seas konfessionaalne ebavõrdsus tsaari-ajal (mil ortodoksi kirik oli riigiusuna seaduse eest eelistatum).⁷⁹ Vastukaaluks sellele rõhutasid õigeusu kirikutegelased oma ametivendade kaasalöömist eestlaste rahvuslikus ärkamises ja nende poolt 1905. a korraldatud talupoegade päästmisaktsioones karistussalkade eest.⁸⁰ Naaberkonfessioonis leidis veel teisigi möödunud aegade ümber keerlevaid süüdistusi. Näit 1928 a. *Eesti Kirikus* ilmunud artiklis loetleb pastor M. Meedar õigeusu pika „pattude registri”, milleks olid vene soost preestrite „kihutustöö ja ainelised meelitused” 1845–48 aa. usuvahetuse aegu, XIX sajandi õigeusu abi- ja kihelkonnakoolide venestuspoliitika (autor nimetab kihelkonnakoole „ümberrahvustamise pesadeks”) ning et ap.-õigeusulistel haritlastel oli hõlpsam juurdepääs riigiameti kohtadele Eesti- ja Liivimaa kubermangudes.⁸¹ Sellepeale tõi *Uus Elu* toimetis omalt poolt järgmisi vastuargumente. Usuvahetus ei saanud sündida üksikute umbkeelsete vene-õigeusu preestrite propaganda tulemusena, vaid tegemist oli eelkõige talurahva omaalgatusliku käärimisega, kes ise levitas ekslike kuuldusi „hingemaa” saamisest. Usuvahetuse tulemusena tekkinud tihedam kirikukoolide võrgustik kiirendas pigem eesti rahva haridustaseme parandamist ja eesti haritlaskonna, mitte tollal harvaesineva „võsaeestlaste” tekkimise. Kolmandaks, kohalike ametite juurde pääsesid hõlpsamini mitte ap.-õigeusulised, vaid luterlased eestlased. Esimesed pidid pigem leppima karjääriga mujal Venemaa riigiametites ja ülikoolides, nagu näit see näiteks juhtus olude sunnil Siberisse ülikoolitööle läinud professor Aleksander Kaelas'ega.⁸²

⁷⁷ „Waimulikkudest wahekordadest” *Uus Elu* 8/9 (1928), 2–7; vrd Konstantin Kokla. „Kirikliku elu vaatlemisel.” *Uus Elu* 9/10 (1930), 7.

⁷⁸ „Üks põhiõpetus Ew.-Luteri kirikus.” *Uus Elu* 5/6, mai-juuni 1921, 44–45.

⁷⁹ Konstantin Kokla. „Usutegelaste wahekorrad”. *Usk ja Elu*. 7, oktoober 1933, 1–3.

⁸⁰ „Ajalooline tõde. Mitte õigeusk ei killustanud Eesti rahva tervikut, vaid seda taotles luterlik kirik ja subjektiivne ajaloo käsitus” *Elutõde* 6, 19. märtsil 1937, 71. Samas artiklis anonüümne kirikutegelane kirjutab: „Küsimuse lahendamisel tuleb eeskätt peatuda tsaariaegsel usupoliitikal üldse õigeusu kohta ... ning jätta selle võrdus saksastamisega sihtjoones edaspidiseks ajaloo uurimiseks... ”

⁸¹ M. Meedar. „Eesti apostlik õigeusu kirik tsaariaegset eestlasi wenelasteks ümberrahvustavat Wene kirikut ja tema esitajate tegevust kaitsmas” *Eesti Kirik* 31, 2. august 1928, 250–251.

⁸² Waimulikest wahekordadest. *Uus Elu* 8/9, august-september 1928, 4–7.

Erinevalt ajalooteemalistest vaidlustest keskendus teine poleemika liik olevikule. Tuleb täielikult nõustuda dr Riho Saardi väitega, et ennesõjaaegne luterlik kirik vaatles valdavas enamuses õigeusu kirikut „võõrkehana”, „tagurliku elemendina” või hoopis „poolpaganliku moodustisena” Eesti ühiskonnas.⁸³ Seda kinnitavad uuritava ajavahemiku Eesti protestantlikus ajakirjanduse sellekohased viited.⁸⁴ Taolise väidetega esines 1934 a. Hollandis toimunud protestantliku maailmaliidu konverentsil EELK konsistooriumi sise- ja välismisjoni osakonna pastor Eduard Steinvand. Seal peetud ettekandes väitis ta, et kohalik õigeusu kirik on „imbunud läbi paganlusega”, mistõttu kuulub „evangeelse liikumisega uuendamisele.”⁸⁵ Mõistagi õigeusu perioodika reageeris ülaltoodud kirikutegelase väidetele väga valusalt.⁸⁶ Arusaamatusi leidis veel teisigi. Kord näitasid ühe konfessiooni vaimulikud ebakorrektsust, mattes või laulatades teise konfessiooni koguduse liikmeid. Siinkohal olgu märgitud, et õigeusku siirdunud luterlasi ei ristitud ümber ja segaabiellude laulatamisel õigeusu kirikuseadus lubas soovikorral pruutpaarile kirikliku talitust mõlema usu kombe järgi.⁸⁷ Valuliselt reageeriti luterlikus kirikus ka prohvet Maria Normanni pooldajate konversioonile õigeusku, mis leidis aset 1934. aastal Virumaal.⁸⁸

Kokkuvõttes, iseloomustamaks toleaegeid suhteid õigeusu ja luteri kirikute vahel, on hea osundada kaasagse õigeusu vaimuliku Konstantin Kokla sõnadele: „... peame tõe au andma ja tunnistama: meie ja ew. Luteriusu kirikutegelaste wahekord ei ole kaugeltki mitte hea, sest viisakas-head läbisaamist ei või ju usuelu arvele kirjutada.”⁸⁹ Lühidalt, kui mõlema konfessiooni suhetes eriti kõrgemal tasandil prevaleeris viisakas ja korrektne joon, siis „rohujuure” tasandi keskendus oikumeenia kas kindaltesse liitudesse (näiteks kristlik karskusliit või Tartu krediitkassa jäädvustamise komitee) või piirdus ühise esindamisega-teenimisega riiklikel või kohalike asutuste tähtpäevadel.

Eesti õigeusu kiriku suhted rooma-katoliku kirikuga

Kui suhteid anglikaani kirikuga võiks lühidalt iseloomustada kui sõbralikena, luteri kirikuga, kord poleemilistena, kord jälle viisakatena, siis EAÕK kontaktid rooma-katoliku kirikuga olid

⁸³ Riho Saard. „Eestlane luterluse ja õigeusu vahel.” *Usk ja Elu* 4, sügis 2007, 120–124.

⁸⁴ „Maailma merelt. Eestist.” *Eesti Kirik* 28, 17. juuli 1930, 224. Sealsamas nimetatakse Petserimaa õigeusu kirikupühasid „poolpaganliku laadi üritusteks.”

⁸⁵ *Protestantische Rundschau* 4, oktoober 1934, 3.

⁸⁶ *Eesti Kirik* salgab!” *Elutõde* 33, 24. septembril 1936, 4–5; vrd „Järjekordne pettumus.” *Elutõde* 30, 3. septembril 1936, 5.

⁸⁷ „Juhtnõõrid Eesti Ap.-õigeusu Kiriku (liidu) põhikirja §§ 45, 46 ja 47 täienduseks. (Wastu võetud Eesti Ap.-õigeusu Kiriku Täiskogul 19.–21. juunil 1929 a. ja kinnitatud mitropoliit Aleksandri poolt § 45 põhjal).” (Tallinn, Eesti Ap.-õigeusu Kiriku Sinodi väljaanne. 1929), 23.

⁸⁸ „Huvitavat usuelust ajakirjanduse kaudu. – Usuliikumine Virumaal.” *Usk ja Elu*. 5, mai 1933, 92–93; vrd „Huvitavat usuelust ajakirjanduse kaudu.–Veel usuliikumisest Virumaal.” *Usk ja Elu* 7, juuli 1933, 92–93;

⁸⁹ Konstantin Kokla. „Kirikute wahepiirilt Eestis.” *Usk ja Elu* 7, juuli 1933, 1.

palju vaoshoitumad, kui seda võiks eeldada. Esiteks seda takistas kahe kiriku erinev arusaam oikumeeniast, mis ühe kiriku jaoks tähendas allumist paavstile, teise silmis aga tihedamat uskkondadevahelist koostööd. Aktiivsemalt EAÕK kokkupuuted katoliku kirikuga olemasolevate allikate põhjal joonistuvad välja 1930-ndatel, mil rooma-katoliku kiriku tegevus saab endale tegutsemiseks legaalse aluse ning alustab uniaatluse propagandaga.

Sissejuhatuses olgu mõne sõnaga kirjeldatud uuritava ajavahemiku Eestis rajatud katoliku kiriku idariituse misjon. Uniaatluse ehk idariituse-kallakuga misjonit juhtis Eesti vabariigis rooma-katoliku kiriku jesuiitide ordu. Selleks otstarbeks 1931 a. kavandatava uniooni jaoks loodi jesuiitliku misjoni *Commissio pro Russia* nn. apostlik administratuur, mille ülemaks määrati Tallinna Peeter-Pauli koguduse paater Eduard Profittlich. Viimast pühitseti 27. detsembril 1936 a. Tallinnas kohalikuks piiskopiks (aunimetusega Adrianoopoli peapiiskop).⁹⁰ Põhiliseks idariituse misjoni alaks oli Kirde-Eesti, kuhu 1930-ndatel rajati mitmeid katoliku kabelid ja misjonipunkte (Rakveres, Narvas ja Paide lähedal Esnas). Esiteks toetasid sealset misjonitööd Kirde-Eesti kivisöökaevandustes töötavad poolakad, kellele peeti ladinakeelseid missasid Teiseks, see piirkond sobis geograafiliselt kõige paremini, kuna idariituse misjoni kavatseti suunata tulevikus Venemaa alale. Vastpöörduvad eestlaste ja venelaste tarvis osteti Paide lähedal Esnas maatükk, kuhu ehitati idariituse kabel, kus jesuiidi paatrid Vassili Bourgeois, John Ryder, hiljem Henry Milner pidasid kirikuteenistusi nii vene kui eesti keeles.⁹¹ Misjoni soodustamiseks paater Bourgeois alustas eestikeelse ja Rooma uniooni propageeriva ajalehe *Ühine Kirik* avaldamisega, mis saadeti või jagati kohtumisel tasuta apostlik-õigeusu vaimulikele. Vassily Bourgeois koos John Ryder'iga pöörasid suurt tähelepanu ka kohalike õigeusu vaimulike küllastamisele ja neile Rooma paavsti „oikumeeniliste” püüdluste tutvustamisele. Isiklike suhete loomust pidasid jesuiidid üheks oluliseks teguriks uniaatluse ideede omaksvõtmisel.⁹²

Rooma-katoliku unioonisihilise misjoni asutamist põhjendab kirikuloolane Christoph Wrembek kuuldustega EAÕK-i ringkondade huviga ühinemise vastu. Uniooni-meelseid sümpaatiid õigeusu vaimulikkonnas tõestavad vaid üksikud allikad. Esiteks, neid kuuldusi, nagu EAÕK-s olevat tärganud huvi kontaktide loomise vastu Rooma kirikuga kinnitab Eesti Vabariigi diplomaatiline kirjavahetus Rooma saadikuga.⁹³ Teiseks, üksikuid viiteid ärganud huvist uniooni vastu võib leida uuritava ajavahemiku õigeusu perioodikas. Näitena olgu toodud ülempreester Anton Laar oletus, et unioon aitaks kindlustada vähemuses oleva Eesti

⁹⁰ Lambert Klinke. „Erzbischof Eduard Profittlich und die katholische Kirche in Estland 1930–42.” (Giessen, Gerhard Hess Verlag Ulm, 2000), 39–43. 68.

⁹¹ Christoph Wrembek. „Jesuiidid Eestis 1923–1961.” (Tartu, Johannes Esto ühing, 2003), 99.

⁹² *Ibid.*, 106–107.

⁹³ EAA 1655–3–348, Lk 2. Kaarel-Robert Pusta EW välisministrile J. Tõnissonile 18. 04. 1931. Selles Pusta kirjutab: „/--/ paavsti nuntsius teatas talle, et ta sai teada Zecchini kaudu, et Eesti Apostlikus kirikus on tekkinud huvi lähemate sidemete loomise vastu paavstiga...”.

õigeusu kiriku positsioone ja vähendaks kohaliku protestantluse survet.⁹⁴ Paide koguduse preester Joann Meltsaar leidis, et „ühine rinne” Roomaga aitaks paremini võidelda ateistliku doktriiniga.⁹⁵ Kolmandaks, ei saa siin alahinnata 1932 a. Eestisse saabunud ja ap.-õigeusu vaimulikega aktiivselt suhelnud idariituse paatri Charles Bourgeois’i (munkpreester Vassili)⁹⁶ mälestusi. Tema andmeil võimaliku uniooni suhtusid eriti soojalt Tallinna ülempreester Nikolai Päts ja Võru praost Joann Randvere. Esimene tunnistas oma väljaantavas ajakirjas *Elutõde* katoliku kirikut „sugulaskirikuks, kellega õigeusul on tihe vaimne side.” Teine olevat kord kutsunud teda oma kirikusse jutlustama ning lubanud ühinemise korral igakülgset abi ja toetust.⁹⁷ Paater Vassili väidetes tuleb suhtuda siiski teatud reservatsioonidega. Näiteks, kui Nikolai Päts ka oli Rooma kiriku vastu sõbralik, siis oma ajakirja *Elutõde* veergudel ta seda eriti ei afišeerinud. Nii näiteks 1936 samas ajakirjas nenditi, et apostlik-õigeusu kirikul on katoliiklusega siiski vähe ühist, kuna esimene on oma ülesehituses demokraatlikum ning rahvaga rohkem arvestatav, teine aga autokraatlikum⁹⁸

Paatrite misjonitöö tulemused Rooma uniooni propageerimisel jäid üldiselt tagasihoidlikeks. Selle tulemusena uniaatlusse siirdus kaks Petseri õigeusu seminaristi (Aleksander Kurtna ja Juhan Raidal). Mõlemad plaanisid pärast Petseri seminari lõpetamist sõita õppima Rooma eesmärgiga hakata tulevikus Eestis katoliku idariituse preestriteks.⁹⁹ Ülaltoodud seminaristide usuvahetust võeti õigeusu kiriku ringkondades vastu nõrdimusega.¹⁰⁰ Ainuke vaimulik, kes siirdus EW ajal õigeusust rooma-katoliku kiriku rüppe oli Vormsi rannarootsi õigeusu koguduse preester Richard Valdak.¹⁰¹ Viimane tõmbas endaga kaasa veel kümme Haapsalu õigeuskliku, ostis Läti nuntsius Antonino Zecchini abiga Haapsalus ühe maja, mis pühitseti 1929 sisse idariitusega kabeliks. Kirjeldades Valdaku üleminekut katoliiklusesse tsiteerib Christoph Wrembek SJ 31. jaanuari 1930 jesuiitliku ajakirja *Aus der Provints*

---

⁹⁴ Anton Laar. „Eesti apostliku-õigeusu ja Rooma-katoliku kiriku ühinemisest.” *Uus Elu* 9/10 (1930), 12–13. Sealsamas A. Laar kirjutab „... siis parem juba ühineda uniooni alusel maailma võimsama ja pealegi sugulaskirikuga, kui end lasta maha materdada sakstelt õpitud fanaatikutel wõi Moskwa rüppe vajuda. Aeg annab arutust.”

⁹⁵ Meltsaar, Joann. „Õigeusu ja Rooma kirikute leppimist takistas vaid inimlik kõrkus. Kiriku ühinemine ühise rinde loomiseks maailma kurjuse ja usuvastase liikumise vastukaaluks.” *Elutõde* 34, 1. oktoobril 1936, 3–4.

⁹⁶ **Bourgeois Charles** SJ (munkpreester Vassili), sündis 11. 07. 1887 Pariisis. Pühitseti preestriks 24. 08. 1920. Teenis uniaadi preestrina Poolas ja a-il 1932 – 1945 Eestis. Ajalehe „Ühine Kirik” toimetaja. Hiljem jätkas vaimulikuna Brasiilias. Surnud 18. 04. 1963 Soa Paulos (Klinke, 37–38, 145)

⁹⁷ Hiéromoine Vassily. *Ma rencontre avec la Russie. Narva–Esna–Tartu–Moscou 1932–1946* (Buenos Aires, Renacimiento Cristiano, 1953), 70–79.

⁹⁸ „Selgituseks selgitajaile. Katoliku kiriku edu Eestis ei sünni ap.-õigeusu kiriku arvel.” *Elutõde* 45, 17. detsembril 1936, 1.

⁹⁹ Christoph Wrembek.. „Jesuiidid Eestis 1923–1961.” (Tartu, Johannes Esto ühing, 2003), 99.

¹⁰⁰ Konstantin Kokla „Püha Tool ja meie” *Usk ja Elu* 8, 22 juuli 1937, 123.

¹⁰¹ **Valdak, Richard**. Henriku p. Sündis 29. 3. 1891 Tallinnas. Lõpetamata keskkoolis. 1927 sooritas vaimuliku kutseksami. 11. 09. 1927 pühitseti abielutult diakoniks ja 14. 09. 1927 preestriks. Teenis a-il 1927–28 Vormsis. 1928 siirdus Rooma-katoliku kirikusse. Teenis a-il 1928–40 idariituse preestrina Haapsalus, hiljem ametivaba. Suri 26. 12. 1968. Maetud 9. 01. 1969 õigeusu kombe kohaselt ilmikuna Tallinna Rahumäe kalmistul (Kaljukosk, August Eestis teeninud õigeusu vaimulike kataloog. I köide. Lehekülg nummerdamata. Käsikiri leidub EAÕK keskusel).

sellekohase kommentaari: „Andku Jumal, et teisedki õigeusupreestrid tema eeskju järgiksid”¹⁰²

Vaatamata üksikvaimulike sümpaatiatele ja idariituse misjoni ülaltoodud edumaale jäi autori arvates Eesti õigeusu kirikus domineerima peamiselt katoliku-vastane meelsus, mida tõestavad järgmised argumendid:

- (1) Aastail 1932–34 TÜ prof Vassili Martinsoni poolt avaldatud brošüürid, milles lahati õigeusu kirikule vastuvõetamatuid katoliku dogmasid, näit paavsti eksimatusest ja „Filioque’st.”¹⁰³
- (2) Katoliku kiriku kritiseerivad kirjutised ja rahulolematuus idariituse misjoni propagandaga õigeusu perioodiks, eriti *Usk ja Elu* ajakirja veergudel ¹⁰⁴ Uniaadi misjonäridele heideti ette nn. „lambavargust” ning maakoguduste vaimulike liigset tülitamist ja eksitamist ¹⁰⁵
- (3) Lõpetuseks seda kinnitavad üksikute autoriteetsete õigeusu vaimulike tunnistused ja reisimuljed. Nii näiteks 1931. aastal Pariisi külastanud ülempreester Martin Viik jagab oma muljeid Pariisi vene-katoliku ja anglikaani kirikute külastamisest.¹⁰⁶ Võrreldes omavahel katoliku ja Inglise kirikut jõutakse sealsamas järelduseni, et Eesti õigeusu kiriku allumine Rooma paavstile ei viiks esimest välja ainelistest raskutest, vaid oleks tähendanud pigem õigeusu dogmadest loobumist.¹⁰⁷

Seega autor peab liialdatuks kirikuloolase Lambert Klinke põhiliselt jesuiidi arhiividel rajanevat väidet, nagu EAÕK sinod oleks arutanud sügisel 1928. aastal ametlikult uniooni küsimust Rooma.¹⁰⁸ Esiteks autor pole leidnud Eesti ajalooarhiivi leiduvates sinodiprotokollides ühtegi viidet sellele.¹⁰⁹ Teiseks, selle väite lükkab otsustavalt ümber õigeusu perioodikas isiklikult metropoliit Aleksander (Paulus). „Säärased jutud on ainult mõne üksiku isiku era mõtteavalduse põhjal võiksid tekkida..” – deklareeris 1930.a. ajalehes

¹⁰² Christoph Wrembek.. „Jesuiidid Eestis 1923–1961.” (Tartu, Johannes Esto ühing, 2003), 50

¹⁰³ Vassili Martinson „Paavsti eksimatusest. Piiskop Strossmayeri kõne.” (Tartu, Eesti Ap.-õigeusu hoolekande ja sisemisjoni väljaanne., 1932); vrd „Konstantinoopoli patriarhi ringkiri 1895. a. paavst Leo XII-nda ringkirja puhul 1894 kirikute ühendamisest.” Toimetanud Vassili Martinson (Tartu, 1934).

¹⁰⁴ „Märkmed Rooma paavsti eksimatusest.” *Usk ja Elu* 8, 24. juuli 1936, 123–125.

¹⁰⁵ Konstantin Kokla. „Katoliikluse püüded Eestis.” *Usk ja Elu* 15, detsember 1938, 238; vrd „Õnnelikud preesterlikus riietuses.” *Usk ja Elu* 1, 31. jaanuar 1939, 13.

¹⁰⁶ Martin Viik, „Muljed Pariisi reisilt.” *Uus Elu* 10 (1931), 3–4

¹⁰⁷ Ibid., 4–5.

¹⁰⁸ Lambert Klinke. „Erzbischof Eduard Profittlich und die katholische Kirche in Estland 1930–42.” (Giessen , Gerhard Hess Verlag Ulm, 2000), 28.

¹⁰⁹ EAA 1655–3–1137. EAÕK täiskogude protokollid. Leheküljed nummerdamata

Uus Elu metropoliit Aleksander: „olgu see teadaanne rahustuseks neile meie eneste kui ka naabrite perest, keda asi on erutanud.”¹¹⁰

Kirikuloolase Klinkega ühte võib paigutada ennesõjaaegse Eesti tsiviilajakirjanduse liialdatuid väiteid EAÕK kavandatavast uniooni loomisest Rooma-katoliku kirikuga. Nii näiteks Pärnu koguduse ülempreester Martin Viik'i¹¹¹ reisi Prantsusmaal toimuvale koloniaalkultuuride näitusele tõlgendati 1931. juunikuu *Päevalehes* kui EAÕK juhtkonna ametliku pinna sondeerimist ühinemaks Roomaga.¹¹² Ülempreester Nikolai Pätsi lahkumist EAÕK sinodi esimehe kohalt 1931 a. tõlgendati aga katoliku-vastase partei võiduna.¹¹³ Kirikuvalitsus nimetas oma ajakirjanduse veergudel neid oletusi ülespaisutatuks ja spekulatiivseteks ning lükkas otsustavalt ümber. Näitena olgu toodud EAÕK sinodi sekretäri ülempreester Dionissi Samoni 4. 11. 1931 kiri *Waba Maa* toimetajale, milles teatati, et sinodi koosolekul pole üldse arutatud Rooma Katoliku kirikuga ühinemise küsimust, samuti pole selles küsimuses esinenud mingeid vaidlusi selle liikmete seas.¹¹⁴ Kaldun arvama, et tegemist oli rohkem rooma-katoliku kirikumisjoni otsitud põhjusega, mis sai alguse mõne õigeusu vaimuliku katolikumeelsusest. Osaliselt seda tunnistab oma päevikus Konstantin Kokla¹¹⁵, kes tõlgendab 1930.a. detsembris aset leidnud kohtumist Tallinna Peeter-Pauli preestriga Eduard Profittlichiga, kui viimase soovi „uurida õigeusuliste meeoleolusid ja valmistada pinda katoliku usuga ühendamiseks.”¹¹⁶

Lühidalt, 1930-ndatel aastatel eesti õigeusu perioodika suhtumine rooma-katoliku kirikusse oli valdavalt negatiivne. Olemasolevate allikate põhjal võib järeldada, et need kokkupuuted

¹¹⁰ „Kuulujuttude puhul.” *Uus Elu* 11 (1930), 1.

¹¹¹ **Viik Martin** Martini pg. 19. 04. 1876 Pärnus. Lõpetas 1898 Riia vaimuliku seminari, seejärel asus tööle köster-kooliõpetajana Põltsamaale. 1900 pühitseti diakoniks ja seejärel preestriks. Teenis a-il 1900 – 1904 Luuga eesti koguduses, 1904 – 1907 Luuga Olga koguduses. 1907 Oldenburgi printsi kooli usuõpetaja. 1911 kaitses kandidaadi kraadi Peterburi vaimulikus akadeemias. 1911 Minski VS õppejõud. 1912 Luuga usuõpetaja ja preester Pihkva peakirikus. 1913 Tšernigovi VS õppejõud ja preester sama linna Ülestõusmise koguduses. 1914 Izmailovi vaimuliku kooli juhataja abi. 1915–1917 usuõpetaja ja inspektor Poltaavas. 1917 preester ja usuõpetaja Tallinna Issandamuutmise peakirikus. 1920 Kolga-Jaanis. 1921 ülendati ülempreestriks. 1922 Pärnu Issandamuutmise koguduse eesnik. Korraldas Pärnus 1924 ja 1927 õigeusu laulupeod. 1934 erus. Suri 7. 07. 1934 Pärnus. Maetud metropoliidi ja 16 vaimulikuga Pärnu õigeusu (nn. vana) kalmistul

¹¹² „Ülempreester Viik välismaale” *Päevaleht* 152, 8. juuni 1931, 2.

¹¹³ „Iseseisvuslaste võit õigeusu sinodis.” *Waba Maa*. 259, 4. novembril 1931, 1.

¹¹⁴ „Iseseisvuslaste võit õigeusu Sinodis. Kirik majanduslikult tugevnenud.” *Uus Elu* 11 (1931), 8

¹¹⁵ **Kokla, Konstantin** Juhani p. Sündis 21. okt 1878 Hiiumaal Pühalepa kihelkonnas. 1885. a ühines õigeusuga. Lõpetas 1895. a Haapsalu Nikolai kihelkonnakooli ja teenis kooliõpetajana Rannaküla abikoolis. 1900. a RVS-i kursustel. Teenis köster-kooliõpetajana Uue-Virtsus. 1906. a ametivaba ja tagaotsitav surmamõistetud. 1906. a Märjamaa ja 1909. a Riia Peeter-Pauli kiriku köster-kooliõpetaja, samaaegselt ajakirja *Usk ja Elu* kaastööline. 1911. a sooritas vaimuliku kutseeksami. 1912. a pühitseti diakoniks ja asus teenima Tallinna Issandamuutmise peakirikus. 1913. a pühitseti preestriks. Teenis a-il 1913–1915 Kõrgessaares, a-il 1915–1916 Võnnu-Kärsal, a-il 1916–1919 Tartu Aleksandri ja a-il 1919–1944 Tartu Jüri koguduses, asetäitjana Kaareperes (1917–1919 ja 1933–1943), Võnnu-Kärsal (1918–1921, 1922–1926 ja 1934–1942), Kärkna-Lähtel (1921–1923, 1940), Prangli-Maaritsas (1930–1936) ja Uhmardu-Saarel (1940). 1928. a ülempreestri nimetus ja a-il 1927–1944 Tartu praost. 1944. a tagavaravaimulik Tallinna Issandamuutmise peakirikus. Teenis a-il 1944–1945 Tallinna Aleksandri peakirikus ja a-il 1945–1946 Tallinna Andrease koguduses, samaaegselt Arukülas. Suri 11. jaan 1946 Tallinnas. Maeti Tallinna Aleksandri (siselinn) kalmistule.

¹¹⁶ Konstantin Kokla. Huwitawat ajakirjandusest. Katoliiklus. *Usk ja Elu*. Apostlik-õigeusulise rahva häälekandja. Nr 7. 19 juuli 1935. „Usk ja Elu” toimetis. Tartu, 1935. Lk 128.

olid pigem proselüütliku kui oikumeenilist laadi ning rajanesid eeskätt idariituse preestrite aktiivsel püüetele sobitada õigeusu vaimulikkonnaga mitmeid kontakte, „valgustamaks neid seeläbi katolitsismi suhtes.” Ametlikul tasandil püüdis õigeusu kirikuvalitsus kummutada võimalikult kiiresti igasuguseid väiteid soojadest suhetest katoliku kirikuga, mida omakorda seletati kas luterliku kiriku poolt initsieeritud äreva kuulujutuna või üksiku vaimuliku eraviisilise seisukohana.¹¹⁷ Uuritaval ajavahemikul Eestis töötanud jesuiidi paatri Rudolf Nikli andmeil oli Eesti õigeusu kiriku „skismaatikutel” 1930-ndate esimesel poolel rohkem püüdlemist ühinemisele anglikaani kirikuga. Rooma uniooni vastu suurt huvi ei tundud.¹¹⁸

Kokkuvõte

Uurimuse tulemused näitasid, et Eesti õigeusu kiriku 1919–1940 aa. uskkondadevahelised suhted elasid läbi dünaamilisi muutusi. Esimene konfessioon, millega iseseisvuv õigeusu kirik hakkab suhteid arendama oli anglikaani kirik. Viimasega säilitati vahelduva eduga oikumeenilist läbikäimist kuni EAÕK likvideerimiseni 1940. aastal. Valdavalt sõbraliku suhtumist Inglise kirikusse kinnitavad nii sellealased artiklid õigeusu perioodika veergudel kui TÜ prof Vassili Martinsoni anglikaani-õigeusu kirikute lähenemist vaatlevad brošüürid.

Oikumeenilised suhted kohaliku luterliku kirikuga hakkavad arenema alles 1920-ndate lõpus. Esmalt see koostöö ilmneb kirikute ametlikul tasandil. Astutakse üksteise kaitseks välja, kui tõuseb päevakorda pühakodade lammutamine (näit vastuseis Tallinna Aleksandri katedraali lammutamisele). Suurendatakse koostööd „Maailmaliidus Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu” Eesti rahvuskomitees, hiljem selle rahvusnõukogus. „Rohujuure” tasandil muutub traditsiooniliseks komme kutsuda mõlema konfessiooni vaimulikud maakondlike ja linnaasutuste üritustele, samuti kaitseväe ja kaitseliidu tähtpäevadele. Mõlema kiriku vaimulikkonna koostöö avaldub samuti mitmetes asutustes (näit Kristlik karskusliit, Tartu krediitkassa ohvrite jäädvustamise komitee või TÜ usuteaduskond). Vaatamata mõlema konfessiooni suhete järk-järgulisele stabiliseerumisele ei kadunud nende perioodika veergudel vaidlusi lähiajaloo teemadel ja muud laadi poleemikat ja süüdistusi.

EAÕK kokkupuudeid rooma-katoliku kirikutegelastega võib hinnata kui vastuolulisi ja pingelisi, v.a. mõned erandid. Ametliku läbikäimist mõlema kiriku vahel polnud, v.a. piiskoppide vahelised kirjalikud tervitused suurematel tähtpäevadel (näiteks EAÕK metropoliit Aleksandri õnnitlustelegramm katoliku administraatori Eduard Proffitlichi

---

¹¹⁷ Näit „Ajakirjanduse keskel. – Katoliku usk Eestis.” *Usk ja Elu* 3, juuli 1933, 6.

¹¹⁸ Christoph Wrembek.. „Jesuiidid Eestis 1923–1961.” (Tartu, Johannes Esto ühing, 2003), 84.

piiskopiks pühitsemissel 1936). Oikumeeniliste suhete arengut takistas ühelt poolt ühiskondlik surve, mida peegeldab näiteks tsiviilajakirjanduses 1930-ndate alguses levitatav spekulatsioon EAÕK plaanitavast ühinemisest rooma-katoliku kirikuga. Teisalt, mõlema kiriku arusaamad oikumeeniast olid erinevad ning jesuiitide paatrite idariituse propaganda tekitas (v.a. üksikud erandid) kohalikus õigeusu vaimulikkonnas pigem võõristust, kui sümpaatiat.

Lühidalt, kui hinnata uuritava ajavahemiku Eesti õigeusu kiriku oikumeenilist kliimat, siis õigeusu perioodika ja arhiiviandmed näitavad selle kirikutegelaste suurt huvi sõprusidemetee loomise vastu anglikaani kirikuga, aeglaselt stabiliseeruvaid suhteid luterliku kirikuga ning ettevaatliku ning valdavalt kriitilist suhtumist katoliku kirikusse.